

"SHARYAR" DÁSTANÍDA SINONIM TURAQLÍ SÓZ DÍZBEKLERÍN QOLLANÍLÍWÍ

Sipatdinova Qumar

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 2-kurs student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14019859>

Annotatsiya. Bul maqalada Qaraqalpaq xalıq dástanı bolǵan "Sharyar" dástanındaǵı turaqlı sóz dizbekleriniń sinonim bolıp qollanıwı berilgen.

Gilt sózler: Sharyar dástanı, sinonimlik qatar, frazeologiyalıq dizbek, frazeologiyalıq sinonim.

THE USE OF SYNONYMOUS PHRASEOLOGY IN SHARYOR'S EPIC

Abstract. In this article, the use of phraseological words as synonyms in the "Sharyar" epic, one of the Karakalpak folk epics, is given.

Key words: Sharyar saga, synonym series, phraseological series, phraseological synonym.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМИЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЭПОСЕ ШАРЁРА

Аннотация. В данной статье рассматривается употребление фразеологических слов в качестве синонимов в эпосе «Шарыар», одном из каракалпакских народных эпосов.

Ключевые слова: Шарьярское сказание, синонимический ряд, фразеологический ряд, фразеологический синоним.

Leksikologiya tarawında kúndelikli turmısta qollanıp júrgen sózlerimizdiń sinonimlerin úyreniw júdá áxmiyetli máselelerdiń biri esaplanadı. Sebebi biz sózlerdiń sinonimleri arqalı aytılaǵaq pikirdi elede tolıqtırıp, bir sózdi tákirar qollanbastan ekinshi bir insańǵa jetkerip beremiz.

Tilimizde sinonimler jasalıwı jaǵınan kóp ǵana ishki zańlıqlarǵa iye. Sinonimlerdiń ádewir bólegi idiomalıq sóz dizbekleri menen frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimler quraydı. Bunday sinonimlerdiń ayrıqshalıǵı jay sózlerge qaraǵanda oǵada ótkir seziledi. Sonlıqtan da kórkem ádebiyatta ideomalıq sinonimler ayrıqsha orın iyeleydi, sol arqalı jazıwshı aytayın degen pikiriniń obrazlılıǵına erisedi. [1,61] Jáne qaraqalpaq tilshi ilimpaz J.Eshbaev óziniń Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi miynetinde frazeologiyalıq sinonimlerdi frazeologiyalıq sóz dizbekleri menen jeke sózlerdiń arasındaǵı sinonimlik qatnas hám frazeologiyalıq dizbeklerdiń ózleriniń arasındaǵı qatnas dep eki túрге bólip qaraydı [2,31].

Sonlıqtan da tilde sózlerdiń sinonimler qatnası tek jeke sózlerdiń ortasında ǵana boladı dep shekleniwge bolmaydı. Óytkeni sinonimlik qatnas frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń arasında da boladı. Sebebi olar aytıp atırǵan ǵapimizge yamasa jazǵan kórkem shıǵarmamızǵa kúshli emocional hám ótkir máni beredi. Kórkem shıǵarmalarda turaqlı sóz dizbekleriniń sinonimlik qatarınan keńnen qollanıw, bizlerdiń milliy baylıqlarımız esaplanǵan qaraqalpaq dástanlarında keńnen qollanǵan. Biz "Sharyar" dástanı tilin úyrenedi ekenbiz, dástan tilinde frazeologiyalıq sóz dizbekleri ornın paydalanılǵan. Onı dóretken xalıq bir sózdiń mánisin beriw ushın ápiwayı hámme qollanıp júrgen sózlerden emes, al emocionallıq mánige iye bolǵan turaqlı sóz dizbeklerinen sheber paydalana bilgen.

Mısalı ushın bul dástanda **óliw, janı úziliw** degen sózge uyqas keletuǵın onıń mánisin beretuǵın bir neshe frazeologiyalıq sinonimler qollanılǵan.

Mısalı:

1.Ájel jetpey, shul paymanań toldıma?

2.Sheyit bolur qızıl qanğa boyalğan, Qızlar sawal sorasań máni shul dedi [5,76].

3.Balam Sharyar kelse, diydarın kórsem, onsın dúnyadan qaytsam, qudayğa júz mın irazıman,- dep tilek tiler edi[5,108]. Bul mısallarıǵa qarasaq birinshi berilgen gáptiń ishinde "**Ájeli jetpey, Paymanası tolıw**" sıyaqlı eki frazeologiyalıq sóz dizbegi qollanılğan. Bul berilgen mısallardıń hámмесinde biz óliw degen sózdi qayta -qayta qollanımızda dástannıń baxalıǵı tómenge túsip ketken bolar edi. Ekinshi mısaldaǵı sheyit bolur degen sóz dizbegin ólgen bolur, qızıl qanğa boyalğan dep ózǵertsek, onıń máni hám kórkemliliǵı qashadı. Bunday kórkemlilik joǵaltpaw ushın onıń dóretiwshisi hár bir sózden óz ornında hám sheber paydalana bilgen. Bunnan tısqarı "**qıynalıw, azap shegiw**" máni bildiretuǵın toǵız túrli sinonim turaqlı sóz dizbegi dástan tilinde sheber paydalanılǵanın kóremiz.

Mısalı ushın;

1."**Botaday bozlaw**" - Toǵızınıń ústine qızlarımızdı berip botaday bozlatıp, qoyǵannan kólde júrsek bolmayma deydi[5,18].

2."**Bawrı ottay kúyiw**" Baǵrı ottay kúyedi, At oynatıp keledi[5,19].

3."**Jayday beli búgiliw**" Jayday beli búgildi, Kózinen jası toǵildi[5,24].

4."**Otırǵan jerin ózine zindan qılıw**" - Shaxidarap pashsha kelse, esikti túrip qarasa iyt penen pıshıqtıń balasın kórse otırǵan jerimdi ózime zindan qıladı[5,30].

5."**Basına sawda salıw**" Bul shorını uslap aldı, Basına sawdanı saldı[5,40].

6."**Dárbedar bolıw**" Dárbent jolda sen dárbedar boldıńba?[5,47]

7."**Aqsha júzi zapıranday sarǵayıw**" -qıynalıw, túri ábeshiy bolıp kórinıw - Aqsha júziń zapıranday sarǵayıp, Neler dárkar bolıp keldi qulınım[5,58].

8."**Qanatınan qayrılıw**" Ushpay jelmey qanatınan qayırar ol [5,82]

9."**Qızıl gúli solıw**" - Basına awır axwal túsiw, qıynalıw - Qazan urmay qızıl gúliń soldıma, Ájel jetpey shul paymanań toldıma. [5,124]

Bulardıń hámмесide qıynalıw, birewden azap shegiw mánişinde qollanılıp tur.

Biz toǵızınshı mısaldaǵı "Qazan urmay qızıl gúliń soldıma, Ájel jetpey shul paymanań toldıma" degen mısaldaǵı **qızıl gúli solıw** turaqlı sóz dizbeginiń ornına **Qazan urmay, Botaday bozladıńba** dep qollana almaymız. Sebebi aldındaǵı "Qazan urmay" sózi mániş jaǵınan qızıl gúli solmaw degenge qatnaslı qollanılıp tur. Sebebi "**Qazan urıw**" gúz máwsiminde terek hámde japıraqlardıń sarǵayıp túsiwine aytıladı. Bul turaqlı sóz dizbeginde ele gúz kelmey turıp gúliń quwradıma, yaǵnıy ele jas bolıwına qaramastan kóp qıynshılıqtı basınan ótkeriw mánişinde qollanılğan. Jáne biz tórtinshi mısalǵa názer awdarsaq onda "**Otırǵan jerin ózine zindan qılıw**" degen turaqlı sóz dizbeginen paydalanılğan.

Bul turaqlı sóz dizbegi basqalarına qaraǵanda júdá ótkir hám kúshli emocionallıq mániş iye. Sebebi biz onıń ornına" - **Shaxidarap pashsha kelse, esikti túrip qarasa iyt penen pıshıqtıń balasın kórse meni botaday bozlatadı** desek aytılǵan gápimiz aldınǵıǵa qaraǵanda emocionallıǵı tómenlep ketti. Sebebi aldınǵı mısalda Darapsha pasha Gúlsharanıń basına kóp qıynshılıqtı salatuǵınlıǵın ańlaǵan bolsaq, ekinshisinde gápimiz oqıwshıǵa anaǵan qaraǵanda tómenirek tásir jasaydı. Bunnan belgili bolǵanıday sinonim frazeologizmler hár qashanda biriniń ornına biri qollanıla bermeydi degen pikir kelip shıǵadı.

Shınında da sinonim frazeologizmlerdiń hámмесide biriniń ornına birin qollanıla bermeydi. Bul haqqında J.Eshbaev óziniń miynetinde "**Kózdı ashıp jumǵansha**" "**Aytıp awzın jıyǵansha**" "**Qas penen kózdıń arasında**" degen frazeologiyalıq sinonimler menen ayqın dállilep bergen hám bunday frazeologizmlerdi shártli frazeologizmler dep aytıp ótken[2,32].

Juwmaqlap aytqanda til biliminde jeke sózlerdiń sinonim bolıp qollanılıwı qanshelli áxmiyetke iye bolsa frazeologiyalıq sinonimlerdińde qollanılıwıda dál solay áxmiyetke iye esaplanadı. Mısalı "**Basshı, hámeldar**" degen sózlerdiń ornına "**Atqa miner**" degen turaqlı sóz dizbegin qollansa q tınlawshıǵa aytıp atırǵan insanımızdıń hámeldar ekenligin esinde qalatuǵın dárejede kúshli etip jetkerip beremiz. Biraq olardıń qaysı birinen paydalanıw álbette sóylewshiniń ózine baylanıslı. Sebebi ol ózi tınlawshıǵa bolıp ótken waqıya haqqında aytıp atırǵanda , qálegen úylesimli sózden paydalanıwǵa boladı.

REFERENCES

1. Қәлендеров.М Қарақалпақ тилиндеги синонимлердиң граматикалық структуралық хәм лексика-семантикалық өзгешеликleri. Нөкис.1989.
2. Ешбаев.Ж Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. Нөкис. Билим.1985.
3. Пахратдинов Қ, Бекниязов.Қ Қарақалпақ тилиниң фразеологизмлер сөзлиги. Нөкис.2018.
4. Қарақалпақ фольклоры XIII том Шарьяр.Нөкис.1984